

C. R. Bibl. Univ. Leop.

66764

1

PERIOD.

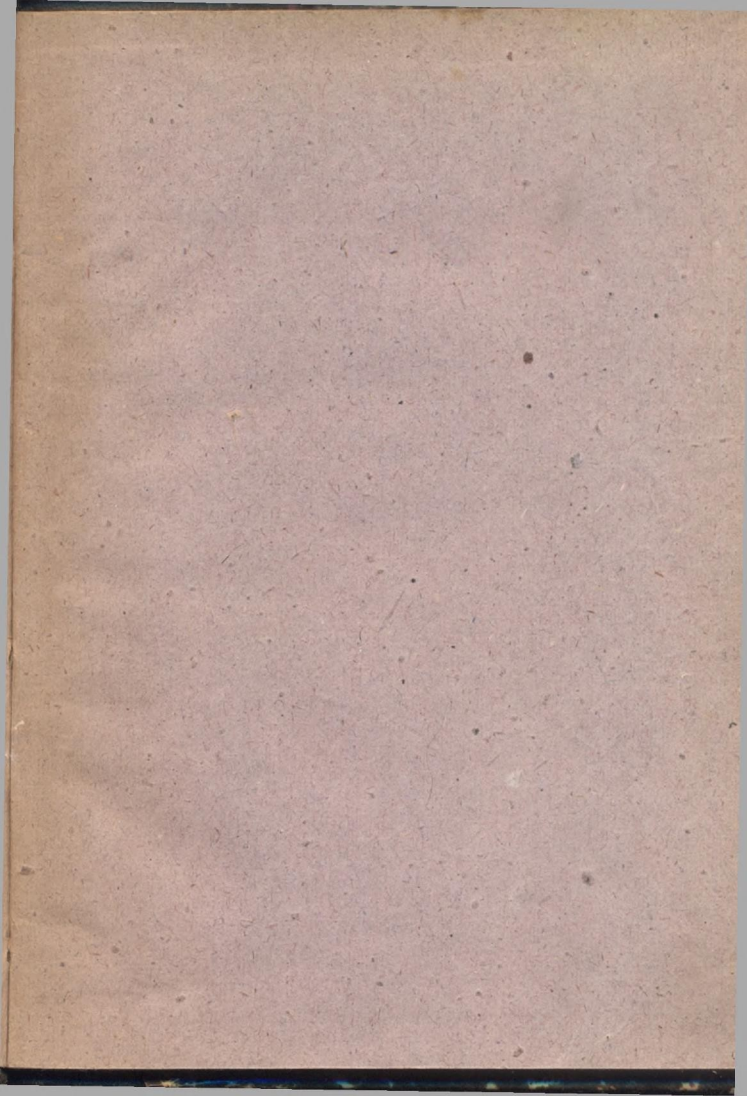
PR

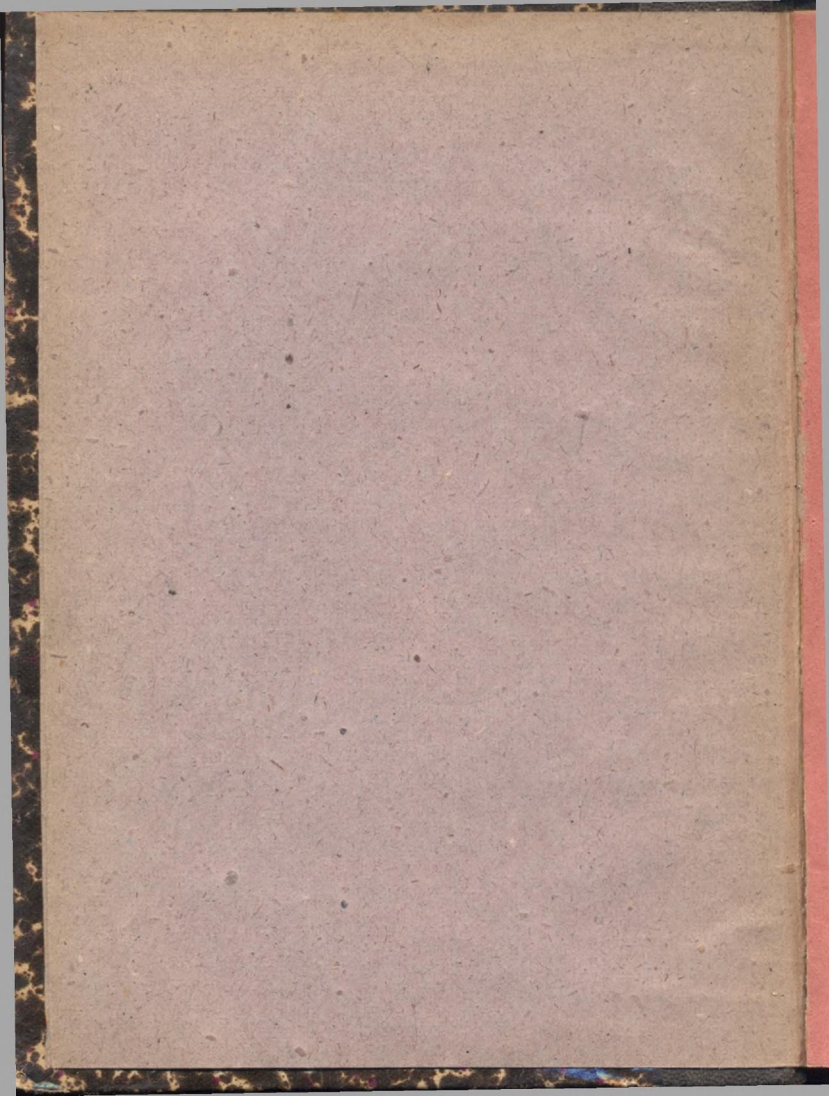
10

EX
BIBLIOTHECA
CAESAREO - REGIAE
UNIVERSITATIS
LEOPOLIENSIS

B. N. ....

181 046

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 10.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

Єміль Золя.

НАПАД НА МЛИН.

(Оповіданє з війни 1870 року).

ПЕРЕКЛАД

ІВАНА ФРАНКА.

У Львові, 1901.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Бедварського.

MP 52 J.

I.

Одного прегарного літнього вечера виглядав млин дядька Мерліє дуже празнично. На подвірю були накриті три столи зсунені до купи. Ждали гостей. Вся округа знала, що сьогодні мали бути заручини доньки Мерліє, Франсуази, з Домініком, високим парубком. Він славився неробою, але на нього задивлювались усі дівчата, бо був дуже вродливий парубок.

Млин дядька Мерліє виглядав дуже весело. Він стояв якраз по середині села Рокрези, на тім місці, де дорога закручується. В селі тільки одна вулиця, а по її обох боках ідуть два ряди хат. Ген за скрутом потяглись луги, ростуть високі дерева подовж річки Морелі; тінь їх так і манить до спочинку. В цілій Льотарингії не знайдеш розкішнішого закутка. На право і на ліво густі гаї; столітні дерева ростуть по лагідних збочах горбів і заливають краєвид цілим морем зелені. А на південь потяглася рівнина, на про-

чуд плодовита, з нивами попересіканими живоцплотом. Та що найбільше чарує тебе в Рокрезі, се той холодок, що не покидає сього зеленого гніздочка навіть у найдужнійші липневі дні. Морель витікає з лісів і неначе приносить зі собою свіжість листя, з під якого виходить; так і чуєть ся той тихий шелест, та тіниста та дрімлива лісова прохолода. І не одна вона тут протікає; безліч потічків журчить у лісах; на кождім кроці натикаєш ся на жерела; коли пробираєш ся вузькими стежечками, то чують ся у тебе під ногами немов цілі підземні озера, що протискають ся з під моху і користують ся найменшою щілиною під корінем дерев, аби забулькотіти кришталевою горою. Роскішний шемріт тих незлічимих потічків такий голосний, що заглушує собою цвіркотанє синиць. Можна подумати, що находиш ся в якімсь зачарованім парку, де з усіх боків джурчать чародійні каскади.

А в низу вохкі луги. Величезні каштани кидають темні тіни. Подовж лугів ідуть довгі ряди тополь з трепотючим листем. Поперек шіль ведуть дві яворові алеї до стародавнього, тепер уже розваленого замку. Трава на тім вохкім чорноземі росте на прочуд високо. Так і ду-

маєш, що попав еси в цвітник, тільки натуральний, де замість грядок — дуги, а замість корчів — величезні дерева. Коли в опівдень соняшне проміне сипле просто з неба, тїнь блїднїє, розпалені і привялені трави дрїмають на соняшній спеці, то з долу в ту пору пробігає якийсь ледовитий трепіт по її сподових листочках.

І от тут то на краю прогалини млин дядька Мерліє оживляв своїм шумом весь той зелений закуток. Сам млин, побудований з дерева і поліплений глиною, був, бачилось, старий як сьвіт. Він стояв до половини в воді; Морель у тїм місці розширюєть ся в прозїрчаєте плесо; поперек неї збудована гать; вода спадала з висоти кількох метрів на млинове колесо, що трїщало крутячись та нагадувало кашель служниці-бабусї, постарїлої в службі. Коли дядькови Мерліє радили зробити инше колесо, він тільки хитав головою і говорив, що нове колесо буде лїнивїйше та не таке привичне до роботи, і направляв старе чим тільки трапилось: скалем з бочок, заржавілим зелїзем, цинковими та оловяними бляхами. І колесо немов-би ще веселїйше крутилось від того, а обриси його стали зовсїм дивоглядні, бо поросло травою і мохом. Коли вода обливала його

своїми сріблястими пачосами, то воно пересипалось немов-би жемчугами, а дивовижна його постава перевалювалась мов у перловому намисті.

Зрештою ціла та часть млина, що стояла в воді, подабала на старий ковчег пришпилений до берега. Головна його часть була побудована на палях. Вода проникала крізь підлогу; тут були печери, в яких виводились величезні раки і угорі, славні на всю околицю. Понизше водопаду плесо було прозірчате як зеркало, і коли колесо не каламутило його своєю піною, то в ній видно було цілі отари риб, що плавали звільна мов по команді. Поламані східці вели до ріки, де до стовпа припятий був човник. Деревляний ганок ішов понад колесом. У стінах тут і там прорізані були віконця. Цілий млин подавав на безладну купу закамарків, перестійків, причілків, стовпів і піддашків, що надавали йому подобу старої, на шів розваленої цитаделі. Але по стінах вив ся повій; ріжнородні повзучі рослини закривали надто великі розсілини і одягали зеленим плащем стару будову. Романтичний поет попав би в безпам'ятну радість. Усі, хто проходив, відрисовували до своїх альбумів млин дядька Мерліє.

З другого боку, від дороги, дім був далеко соліднійший. Мурована брама, що вела на широке подвірє, була обставлена з права і з ліва шопами та' стайнями. Над криницею величезний вяз кидав тїнь на саму середину подвіря. В глибині блискотїли чотири вікна першого поверха дому, над ганком стирчав у гору голубник. Тїлько й було всеї кокетерїї у дядька Мерліє, що раз на десять лїт казав білити ту фасаду. Її тїлько що вибілили перед тим і вона блищала ся на ціле село, коли сонце в опівдень обливало її своїм промінєм.

Уже двацять лїт дядько Мерліє був мером¹⁾ Рокрези. Його поважали за те, що зумів доробити ся маєтку. Говорили, що у него 80 тисяч франків капїталу наскладаного грїш до гроша. Коли женив ся з Мадленою Гїмар, що в посагу принесла йому отсей млин, у него не було ні гроша. Але Мадлена ніколи не каялась, що вийшла за него : господарь з него був добрий. Тепер жїнка померла і він лишив ся вдівцем з одинокою дочкою Франсуазою. Що й казати, він міг би собі спочити на старости лїт і лишити млинове

---

¹⁾ Громадським начальником.

колесо, нехай би собі дримало та поростало мохом. Але він занудив-би ся і дім видав би ся йому зовсім мертвим. Він не переставав працювати для власної приємности. Дядько Мерліє був у ту пору високий дідусь, з подовгагим, суворим лицем, що ніколи не всьміхало ся, але проте оживлене було внутрішньою веселістю. Його вибрали на мера раз для того, що був багатий, а потім і для того, що дуже поважно та совісно сповняв свій уряд.

Франсуазі Мерліє минуло вісімнадцять літ. Вона не славилась красунею в окрузі, бо була сухорлява. До пятнадцятого року була навіть поганенька собі. В Рокрезі ніяк не могли порозуміти, яким сьвітом донька дядька і тітки Мерліє, таких здоровенних людей, виродилась така непоказна та невродлива. Але на пятнадцятому році, остаючи на вид слабовитою, вона зробила ся zarazом дуже гарненькою. У неї було чорне волосє, чорні очі і рожеве личко, вічно усьміхнені усточка і ясне чоло, на котрім немов лежав соняшний промінь. Хоч у селі її вважали сухорлявою, але вона не була худа; навпаки, вона не могла лише підняти мішка з мукою — тай тільки всего. Але з літами вона повніла і з часом повинна була

зробитись зовсім статною молодичкою. Мовчазливість батька змалку зробила її здержаною. Всьміхалась вічно, се так: але то лиш для того, щоб кождому показати ся ввічливою, а в душі була дуже поважна.

Розуміє ся само собою, що з цілого округа парубкам відбою не було у мельниківни — не так може за її вроду, як за богатство. А вона вибрала собі такого, що всіх зачудувала. На другім березі Морелі жив високий парубчак на імя Домінік Пенкер. Він не був родом із Рокрези. Десять літ тому назад прибув із Бельгії, щоб обняти на власність маленьку оселю, полишену йому дядьком, і положену якраз на краю ліса, напротив млина. Він приїхав з наміром продати ту посілість — як сам говорив — і вернути до свого краю. Але мабуть місце сподобалось йому, бо більше вже він з ним не розстав ся. Приняв ся оброблювати свій ланок і садити огородину на продаж, — тим і годував ся. Крім того ловив рибу: стріляв дичину, не раз побережники мало-мало що не зловили його на горячім учинку. Таке безжурне жите, якого засоби не зовсім були ясні для селян, кинуло на него недобру славу. Його величали трохи не

опришком. А що найменше, був се нероба, бо частенько його здибали в траві заспаного в таку пору, коли йому слід би було працювати. Хатчина, в якій він жив, на краю ліса, також не подабала на житло чесного чоловіка. Коли-би хто розпустив чутку, що він товаришує з лісовими вовками, то баби в Рокрезі і тому не дуже-б дивували ся. Та все таки молоді дівчата зважувались інколи брати його в оборону, бо той непевний чоловік, високий і рослий мов тополя, був дуже вродливий, з білим лицем і русявою бородою та волосєм, котре до сонця вилискувалось мов золото. І ось одного прегарного поранку Франсуаза заявила батькови, що любить Домініка і ніколи не згодить ся вийти заміж за кого иньшого.

Можна собі подумати, який то був удар для дядька Мерліє. Він своїм звичаєм не сказав нічого. Лице його оставалось задумане, але внутрішня веселість не сьвітилась уже в очах. Батько і дочка вбріслись одно на одне весь тиждень. Франсуаза також ходила мов прибіта. Дядька Мерліє найбільше мучила думка, яким способом той анахтемський опришок присусідив ся до його дочки. Домінік ніколи не заходив до млина. Мельник по-

чав підстерігати Домініка і підстеріг його на противнім березі, де він лежав у траві, удаючи, що спить. Франсуаза могла бачити його зі своєї сьвітлиці. Так ось воно як! Вони покохали ся, приглядаючись собі крізь млинове колесо!

Минув іще тиждень. Франсуаза ставалась ще більше понурою. Дядько Мерліє все ще не говорив ані слова. На конець раз вечером, не кажучи нічого, сам привів Домініка. Франсуаза як раз у тій хвилі накривала стіл. Вона, бачилось, не здивувалась, а тільки поклала ще одну тарілку; тільки ямочки знов показалися на її щоках і уста почали по давньому всьміхати ся. Рано дядько Мерліє зайшов до хатини Домініка; там оба муштини побесідували собі по щирости, позамикавши двері й вікна. Ніхто ніколи не дізнав ся, про що вони бесідували. Те тільки певно, що виходячи від Домініка дядько Мерліє говорив з ним уже як із сином. Очевидно старий признав гарним і чесним хлопцем того неробу, що вилежував ся в траві і завертав голову дівчатам.

Гутірка пішла по селі. Баби стоячи на порогах своїх домів так і торохтіли про нерозум дядька Мерліє, що хоче посвоячитись із непотрібом. А він про всі ті

перемови і байдуже. Може нагадалась йому його власна женячка. І у него так само не було ані гроша в кишени, коли він женив ся з Мадленою і її млином, а про те був добрим мужем. Опроче Домінік сам уцитькав усї поговірки, принявшись так цупко за роботу, що всі аж очи свої забули. Як раз в ту пору млиновому робітникови випала черга йти до війська. І Домінік ні за що не дозволив наняти другого. Двигав мішки, їздив возом, нишпорив коло колеса, коли зноровило ся і не хотїло крутитись, і все те так охочо, що люде приходили любити ся на него. Дядько Мерліє сам собі вьміхав ся. Він дуже гордив ся тим, що розгадав парубка. Ніщо молодому чоловікови не додає такої охоти, як любов.

Працюючи від рана до вечера, Франсуаза і Домінік обожали одно одного. Вони майже нічого й не говорили з собою, а тільки любовно поглядали на себе. Дядько Мерліє поки що не згадував про вінчанє, а обоє поважали батькову мовчанку і чекали, коли йому зволить ся обявити свою волю. Аж одної прекрасної днини в половинї липня він казав накрити три столи на подвірю під великим вязом і спросив усїх своїх сусїдів із Рокрези

прийти вечером випити з ним по чарчині. Коли всі зібрались і взяли чарки до рук, старий високо підняв свою і сказав :

— Я спросив вас, щоб на radoщах повідомити вас, що Франсуаза вийде за муж за отсего парубка від нині за місяць, в день сьвятого Людовіка.

Тоді всі почали шумно стукатись чарками. Стояла загальна веселість. Аж ось дядько Мерліє знов підніє голос і сказав :

— Домініку, поцілуй свою наречену. Так звичай велить.

Молоді поцілувались, зарумянівши ся по вуха, серед голосного сьміху всіх присутних.

Заручини вийшли як слід. Випито цілу боклажку вина. Коли лишились тільки найблизші сусіди, пішла спокійніша розмова. Стояла ніч, зоряна і дуже ясна. Домінік і Франсуаза сидячи поруч на лавці не говорили нічого. Один старий селянин розповідав про війну, котру Наполеон тільки що видав Прусакам. Із села забрали вже всю молодіж. Позавчора знов приходило військо. Заступи Господи від усякого лиха!

— Ова — сказав дядько Мерліє з самолюбством щасливого чоловіка, —

Домінік не тутешній, його не візьмуть. А коли Прусаци прийдуть сюди, то він з'уміє захистити свою жінку.

Думка, що Прусаци можуть прийти сюди, показаласть забавною. Їм Французи завдадуть перцю, тай годі.

— Ой, бачив я їх, бачив! — повторив старший селянин глухим голосом.

Усі замовкли. По тім випили ще по одній. Франсуаза і Домінік нічого не чули; вони з легенька взялись за руки і були такі щасливі, що мовчали, вперши очі в темний простір. Яка то була чудова ніч! Мов уколисане дитя дрімало село по обох боках білої дороги. Десь колись тільки далеко чути було голос півня, що надто рано пробудив ся на сїдалі. З великих сусїдніх лісів долїтав шелест, хвилюючи по вкрівлях, немов пестячись із ними. Луги з чорними тїнями дерев повні були якогось таємного і набожного, празничного настрою, а нори і жерела булькотячи в сумерках, здавались сьвіжим і рівномірним віддыхом сонної природи. Хвилями старому млиновому колесу, що також спочивало, немов-би щось снилось, так як тому старому бровкові, що бреше крізь сон. Воно злегка поскрипувало, немов розмовляло само з собою, уколисуване спа-

дом Морелї, її музикальним і ненастанним журчанєм. Ніколи ще розкішнійший супокій не панував у тїм щасливім закутку природи.

II.

Минув місяць. День по за день зблизив ся і передодень сьвятого Людовіка. Рокреза повна була тривоги. Прусаци побили Наполеона і поспішним маршом ішли до села. Уже з тиждень подорожні люде віщували про прихід Прусаків. Вони — в Льормієрі, вони — в Новелї, і що дня чуючи про їх наближуванє Рокреза від самого сьвіту ждала, що ось вони покажуть ся з лісів. А вони не показувались, і се ще дужше трівожило людий. Певно вони нападуть на село в ночі і виріжуть усіх.

Минулої ночі досьвіта була тривога. Селяне пробудили ся почувши великий гомін людських кроків на вулицї. Жінки вже клякали і хрестились, поки, відхиляючи бережно вікна, побачили ноги в червоних штанах. То був французький віддїл. Капітан зараз закликав мера і лишив ся в млинї, розмовившись з дядьком Мерліє.

Того ранку сонце встало надзвичайно пишно. День обіцював бути парний. Над лісами мов золоті проблескувало, а з лугів піднималися білі випари. Село проснулось, чистеньке і гарненьке, а околиця з її кришталевою річкою та жерелами була пристроєна мов китиця квіток. Але той прекрасний день не веселив нікого. Селяне бачили, як капітан ходив довкола млина, глядів на сусідні доми, переходив на той бік Морелі і відси розпізнавав місцевість крізь перспективу. Дядько Мерліє не відступав його і очевидно дещо пояснював. Потім капітан розставив вояків по-за стінами, по-за деревами, в дуплах. Головна частина відділу розложила ся на подвірю млина. Значить, прийде ся битись? І коли дядько Мерліє вернув ся, всі обернулись до нього з питаннями. Він кивнув головою. Так таки прийде до битви.

Франсуаза і Домінік були на подвірю і гляділи на нього. Він виняв в кінці люльку з рота і сказав:

— Так, мої небожата, годі буде вам повінчати ся завтра.

Домінік з затисненими зубами і гнівно наморщеним чолом не зводив ока з лісів, немов дожидаючи приходу Пру-

саків. Франсуаза, дуже бліда, поважна, ходила сюди й туди, подаючи воякам усього, чого жадали. Вони варили юшку серед подвіря і сьміялись дожидаючи обіду.

Тим часом капітан був дуже рад. Він оглянув простору сьвітлицю в млині з вікнами на ріку. І тепер сидячи коло криниці гуторив з дядьком Мерліє.

— У вас тут правдива фортеця, — говорив він, — ми певно продержимось тут до вечера... Ті розбійники припізнались. Вони повинні вже були бути тут.

Мельник оставав ся неповорушний. Йому вже ввижало ся, що його млин горить. Але він не жалував ся, бо очевидно бачив, що се було-б надармо. Він тільки сказав:

— А не забудьте сховати човник за колесо. Там такий закамарочок, де його можна скрити. Хто знає, може нащо пригодить ся.

Капітан видав наказ. Той капітан, то був статний мущина, коло сорока літ, високого росту, гарний лицем. Йому мабуть любо було дивитись на Франсуазу і Домініка. Він цікавив ся ними так, як коли-б уже й зовсім забув про недалеку битву. Він очей не зводив із Франсуази,

а його палкі очи ясно говорили, що її краса очарувала його. Нараз він повернувся до Домініка і запитав:

— А ви чому не в армії?

— Я чужоземець, — відповів молодий парубок.

Ся відповідь, бачилось, не вдоволила капітана. Він моргнув одним оком і всміхнувся. Милувати ся, мовляв, із Франсуазою далеко приємнійше, ніж з гарматами.

Домінік бачучи той усміх додав:

— Я не тутешній, але можу впакувати кулю в людську голову на п'ятьсот кроків. Он там моя мисливська стрільба, в куті, за вашими плечима.

-- Вона може вам придати ся, — спокійно сказав капітан.

Франсуаза наблизилась, злегка дрожачи. Не дбаючи про присутних Домінік узяв і стиснув обі руки, які вона простягла до него, немов шукаючи захисту. Капітан знов усміхнувся, але не додав ані слова. Він сидів, поставивши шпаду між коліна, вперши очи в далечінь і немов тонучи в якихсь думках.

Була вже десята година. Спека ставала дуже докучливою. Настала глибока тиша. На подвір'ю в тіни шоп вояки розложились їсти юшку. Ніякий шум не до-

літав до села; жильці його щільно запирали вікна і двері; собака полишена на серед дороги вила. З лісів і сусідніх лугів доносився якийсь далекий, протяжний гомін, суміш найрізноманітніших звуків. Зазуля прокувала. Потім тиша стала ще глибшою.

І ось нараз у тім соннім воздуху залунав карабіновий вистріл. Капітан швидко зірвав ся, вояки випустили з рук тарілки з недоїденою юшкою. За кілька хвилин усі опинились на своїх боєвих становищах; від верху до низу млин був зайнятий вояками. Тим часом капітан вийшов на дорогу. Нічого не видно. На право і на ліво тяглась дорога біла, безлюдна. Залунав другий вистріл, а все таки нічого не показувалось, ані одної тіни. Але обернувши ся, капітан побачив між деревами ліса легенький димок. Ліс стояв по давньому німий і таємничий.

— Негідники поховали ся в лісі, — проворкотів капітан. — Вони знають, що ми тут.

По тім зачалась дуже завзята перестрілка між французькими вояками розставленими довкола млина, і Прусакими, що скрили ся за деревами. Кулі брєніли над Морелею, не причиняючи шкоди ні

одній ні другій стороні. Вистріли були неправильні, вискакували з за кожного корчика, а все таки нічого не було видно крім вузьких клубків диму розвіяного вітром. Так воно тяглося звиш дві години. Капітан з веселим видом посвистував пісеньку. Франсуаза і Домінік, що лишилися на подвірю, спинали ся на пальці і зазирали крізь низенький пліт. Їх особливо зацікавив один невеличкий воячок, поставлений на березі Морелі за старим зломаним човном. Він лежав на животі, лідглядував, стріляв, відтак проповзував у ярк, щоб там на ново набити карабін, а його рухи були такі сьмішні, такі хитрі, такі зручні, що годі було не всьміхнути ся дивлячись на нього. Він мабуть запримітив голову Прусака, бо швидко підняв ся на ноги і вицілив; але заким ще здужав вистрілити, крикнув, закрутив ся на місці і коміть головою полетів у ярк, де його ноги судорожно задригали, мов лапки підрізаної курки. Невеличкому воякови куля застряла в груди. То був перший убитий. Поневолі Франсуаза вхопила Домінікову руку і судорожно стиснула її.

— Не стійте тут, — промовив капітан, — кулі долітають сюди.

І справді, сухий тріск почув ся в старім вязі і кінчик гильки упав колишучись. Але молоді люди не рушали ся з місця, приковані страшним видом. На краю ліса один Прусак нараз виступив із-за дерева немов із-за куліси, замахав руками в повітрі і впав горілиць. І ніщо більше не щебернуло. Оба мерці немов-би спали на сонці; в заспаній окрузі нічого не було видно. Навіть ляскіт перестрілки урвав ся. Тільки Морель стиха булькотала. Дядько Мерліє вийшов зо млина поглядаючи на капітана з видом зачудування, немов-би питаючи його, чи вже все скінчило ся?

— Готують ся до завзятійшого нападу, -- шепнув капітан. — Стережіть ся, не стійте тут.

Він ще не договорив, коли грюкнула страшенна сальва. Великий вяз немов обкосило, з нього посипалось листє. На щастє Прусаци вицілили за надто високо. Домінік потягнув, майже поніс Франсуазу, а дядько Мерліє поспішав за ними кричачи:

— Сховайте ся до пивниці, її стіни сильні!

Але вони не слухали і ввійшли до великої сьвітлиці, де з десять вояків мовчки

дожидали за запертими віконницями, позираючи крізь продовбані щілини. Капітан лишив ся сам на дворі і присів на почіпки за маленькою стінкою, поки сальва йшла за сальвою. Порозставлявані на вулиці вояки відстрілюючись уступали крок за кроком. Але все таки один за другим вертали ся на подвірє, бо неприятель вибивав їх зі становищ. Їм велено було вичікувати, не показуватись, щоб неприятель не міг дізнати ся, який великий відряд, з котрим має діло. Минула ще година. І коли прийшов сержант кажучи, що на вулиці лишились ще тільки два чи три вояки, капітан виняв годинник і сказав:

— Пів до третої. Треба продержатись іще чотири години.

Він велів затарасувати широку браму, що виходила на вулицю, і приготувати все до завязаного опору. Прусаци були на другім боці Морелі, то й нічого було боятися наглого нападу. Правда, два кільметри понизше був міст, але вони мабуть не знали про нього, а трудно було подумати, щоб відважились переходити ріку в брід. Для того капітан казав пильнувати тільки дороги. Головного атакую треба було надіятись від поля.

Перестрілка знов урвалась. Млин, бачилось, завмер на соняшній спеці. Віконниці були позачиняні. Але мало по малу Прусакі почали показуватись на краю ліса. Обережно протягали голови і по троха осьмілювались. У млині вже кілька вояків прицілило ся, але капітан зупинив їх кажучи:

— Ні, ні, заждіть, нехай підступлять ближше.!

Вони підступали дуже обережно, недовірливо поглядаючи на млин. Той старий будинок, мовчазливий і понурий, обвитий плащем зелені, завдавав їм жаху. Але все таки вони наближувались. Коли на лузі показалось їх зо пятьдесят люда насупротив млина, капітан сказав одно слово:

— Пали!

Розляг ся гуркіт, залопотіли поодинокі вистріли, а з вулиці доніс ся голошний крик. Франсуаза тремтячи від ніг до голови поневолі затулила уши руками. Домінік стоячи по заду вояків дивив ся, і коли дим троха розвіяв ся, побачив трьох Прусаків розпластаних серед дуга. Інші поховали ся за іви та тополі. І зачалась облога.

Більше як годину сипали на млин градом кулі. Коли кулі вдарялись о камінь, то чути було, як розплескані з легким плюскотом падали до Морелі. Між гильками дерев вони пролітали з легким шумом. Інколи ломіт звіщав, що попадали в старе колесо. Вояки в млинні шанували свої набої і стріляли тільки тоді, коли могли вицілити. Час від часу капітан виймав годинник і глядів, котра година. І коли куля пробивала віконницю і застрягала в стелі, він бубонів:

— Чотири години... Трудно буде продержатись так довго.

Мало-по-малу та страшна перестрілка справді зачала дошкуляти старому млинови. Одна віконниця упала в воду продіравлена кулями як решето; прийшлося замінити її матрацом. Дядько Мерліє що хвиля наражав своє жите, щоб пересвідчитись про руїну свого бідного колеса, котрого ломіт хапав його за серце. Тепер уже колесу зовсім кінець, ніякий майстер не направить його. Вояки муєли відтягнути дядька Мерліє в кут світлиці. Домінік благав Франсуазу, щоб ішла геть, але вона уперлась бути коло нього. Сіла в куточку позаду великої дубової шафи, що захищала її. А таки ку-

ля загорола шафу, аж засвистіла. Тоді Домінік став перед нею. Він ще не стріляв; держав стрільбу в руці, але не міг пройти до вікна заступленого вояками. При кожній сальві здригався поміст.

— Бачність! бачність — нараз закричав капітан.

Він побачив, як із ліса виступила велика, темна маса. В тій хвилі залунала страшена сальва. Немов вихор пролетів понад млином. Відлетіла друга віконниця і крізь отвір влітали кулі до середини. Два вояки упали на поміст. Один і не рушився; його віднесли під стіну, бо заваджав. Другий судорожно кидався просячи, щоб його доконали; але його не слухали. Нові кулі влітали раз за разом; кожний сторонився і старався знайти стрільницю, щоб відповідати на огонь. Третього вояка ранила куля. Він не говорив і слова, лише присів коло стола з безмисним і непорушним поглядом. Бачучи се все, Франсуаза в переляку безтямно відіпхнула свій столець і присіла на помості; їй здавалось, що там куля не так легко досягне її. Тим часом знесли подушки з цілого дому і заткали до половини вікна. Кругом по сьвітлиці лежали

обламки, попсована зброя і потрощена посуда.

— Пята година — сказав капітан. — Держіть ся!... Вони попрубують переправитись через ріку.

В тій хвилі Франсуаза скрикнула. Куля відбивши ся від стіни зашрамила її чоло. Виступило кілька крапель крови. Домінік подивив ся на неї, потім підійшов до вікна і перший раз вистрілив. І вже не перестав більше. Набивав стрільбу і стріляв не звертаючи уваги на те, що діялось довкола него; тільки час від часу позирав на Франсуазу. Зрештою не квапив ся і ціляв докладно. Прусаки прокрадаючись по за тополями старались перербродити Морель, як се предвидів капітан. Але скоро тільки котрий із них наближував ся до ріки, зараз падав влучений Домініком у саму голову. Капітан слідив за його стріляннем і любував ся. Він поздоровив його і сказав, що був-би щасливий, коли-б у нього було багато таких справних стрільців. Та Домінік навіть не слухав його. Одна куля зашрамила його плече, друга обдерла руку, але він і з місця не рушав ся і стріляв дальше.

Ще два вояки впали. Пошматовані подушки не захищали вже вікон. Бачило

ся, що ще одна сальва — і старий млин завалить ся. Але капітан повторяв:

— Держіть ся! Ще хоч пів години.

Тепер він лічив мінuti. Він обіцяв своїм начальникам задержати тут неприятеля до вечера і ні за що не хотів уступити й на мінуту скорше, ніж обіцяв. Його лице було все однаково привітне, він усміхав ся до Франсуази, щоб успокоїти її. Він сам підняв карабін одного забитого вояка і стріляв із нього.

В сьвітлиці було всего ще лиш чотири вояки. Прусаки показали ся густою ватагою на противнім березі Морелі; була видима річ, що ось-ось перейдуть річку. Минуло ще кілька мінут. Капітан упер ся, не хотів дати знаку до відвороту, коли в тім прибіг сержант і сказав:

— Вони вже на дорозі, заходять позаду нас.

Мабуть таки Прусаки перейшли міст. Капітан виняв годинник.

— Ще пять мінут, — сказав. — Скорше як за пять мінут вони не доберуть ся сюди.

По тім рівно о шестій годині згодив ся наконець дозволити своїй команді вибрати ся крізь маленькі дверці, що виходили в переулук. Там вони кинулись у рів

і прошмигнули в Совальський ліс. Відходячи капітан дуже чемно поклонився дядькови Мерліє, перепрашаючи його за тривогу. І навіть додав:

— Задержіть їх.. Ми вернемось.

А Домінік лишився сам у сьвітлиці. Він усе стріляв, нічого не чуючи, нічого не тямлячи. Його опанувало тільки одно чуття — бажання оборонити Франсуазу. Вояки вийшли, а він і не догадувався того. Він цїляв і за кожним вистрілом убивав чоловіка. Нараз почувся великий шум. Прусаци вломившись на подвір'я з одного боку. Він вистріляв остатній раз — і вони схопили його в тій хвилі, коли його стрільба ще димилася.

Десять хлопа обскочило його. Всі кричали довкола него якоюсь страшною мовою. Вони трохи не задушили його на місці. Франсуаза кинулась наперед з благальним поглядом. Але надійшов офіцер і велів привести до себе Домініка. Перекинувшись кількома словами по німецьки зі своїми вояками, він обернувся до в'язня і суворо сказав йому дуже чистою французькою мовою:

— Ви будете розстріляні за дві години.

III.

Таке було правило постановлене німецьким генеральним штабом, що кождий Француз не належний до регулярної армії а спійманий з оружжем у руках має бути розстріляний. Навіть відряди вільних стрільців не були признані боевою армією. Німці хапались таких жорстоких способів против селян, що обороняли свої домашні огнища, щоб запобігти загальному повстанню, котрого дуже бояли ся.

Офіцир, високий і сухорлявий чоловік пятидесяти літ, узяв Домініка на короткий протокол. Хоч по французьки говорив чисто, але все таки не міг позбути ся пруської деревляности.

— Ви тутешній родом?

— Ні, я Бельгієць.

— Пощож ви стріляли? Адже все те вас не обходить?

Домінік не відповів на те. В тій хвилі офіцир побачив Франсуазу, що стояла обіч, страшно бліда, і слухала напружено; на її білому чолі маленька рана визначувалась червоною стрічкою. Він довгенько поглядав на молодят, немов порозумів, у чому діло, і тільки додав:

— Ви не відпирайтесь, що стріляли?

— Стріляв кілька міг — спокійно відповів Домінік.

Признане було не конче потрібне; він увесь був чорний від пороху, облитий потом і обризканий кровю, що текла з його зраненого плеча.

— Добре, — повторив офіцер, — за дві години будете розстріляні.

Франсуаза не скрикнула. Вона зложила руки і підняла їх у німій розпуці. Офіцер запримітив той рух. Два вояки вивели Домініка до сусідної кімнати, де мали пильнувати його, не зводячи з нього очей. Молода дівчина впала на крісло; коліна її підкошувались; плакати не могла; дух її захоплювало. Тим часом офіцер усе поглядав на неї. В кінці заговорив:

— Сей парубок ваш брат?

Вона кивнула головою, що ні. Офіцер замовк, але не всміхнув ся. По короткій мовчанці зачав знов:

— А від давна він живе в тій околиці?

Вона потакнула головою.

— Значить, він добре знає околичні ліси?

Сим разом вона промовила:

— Так, пане, — відповіла поглядаючи на нього з якимсь задивованем.

Він не сказав ані слова, більше і обернув ся на закаблуках, жадаючи, щоб до нього привели сільського мера. Франсуаза схопилась, злегка запаленівши. Здавалось їй, що зрозуміла значіне запитання, і в ній пробудилась надія. Сама побігла за батьком.

Дядько Мерліє, скоро тільки втихло стріляне, живо подав ся з низ деревляною галерійкою, щоб обдивити колесо. Він обожав дочку; до Домініка, свого будущего зятя, почував велику прихильність, але колесо також займало в його серці важне місце. А що діти — як він їх звав — вийшли цілі і без шкоди, то він згадав про третього свого любимця, котрому перепало солоно. І нахиливши ся над деревляною машиною, він з жалем оглядав ушкодження. Пять лопаток потрощено, середина вся була подіравлена кулями; промірюючи глибокість дір, він роздумував, як-би понаправляти ту руїну. Франсуаза побачила, що він уже почав затикати діри обломками і мохом.

— Таточку, — сказала, — вас кличуть.

І в кінці заплакала, передаючи йому, що чула. Дядько Мерліє похитав головою. Людий так не розстрілюють. Тре-

ба поглянути. І вернув ся до млина з мовчазливим та спокійним видом.

Коли офіцер зажадав у нього стравунку для своїх вояків, він відповів, що люде в Рокрезі не привикли, щоб з ними поводитись грубо і що силою від них не дістане нічого, але коли йому дадуть повну волю ділання, він бере ся уладити все. Офіцер зразу розсердив ся за той супокійний тон, але в кінці уляг сумирним і ясним словам старого. Закликав його навіть до себе і запитав :

— Як зове ся той ліс, он там на-
супротив ?

— Соваль.

— А який він за-вбільшки ?

Мельник позирнув йому просто в лице.

— Не можу вам сказати докладно...

Коли вам треба провідника, то тут є хлопці, що знають у лісі кожний корчик. Та тільки я не міркую найти такого, котрий узяв ся-б проводити вас.

І пішов. За годину воєнна контрибуція хлібом і стравами, якої домагав ся офіцер, була зібрана на подвірю млина. Надходила ніч. Франсуаза з переляком слїдила за кожним рухом вояків. Вона не відходила від сьвітлиці, в котрій був запертий Домінік. Коло семої години пере-

жила убійчу мінуту. Бачила, як офіцер увійшов до нього і чула їх голоси. За мінуту офіцер показав ся на порозі і по німецьки видав приказ, якого вона не розуміла; але коли дванацять вояків на подвірю стали в ряд з карабінами на раменах, вона вся затремтіла від ніг до голови, замерла душею. Всього кінець! Його зараз розстріляють. Дванацять хлопа простояли так десять мінут. Голос Домініка звучав усе різким відказом від чогось. Ніколи ще Франсуаза не терпіла такої муки. В кінці офіцер вийшов грюкнувши дверима і проговорив по французки:

— Добре, подумайте! Даю вам час до завтра рана.

І дав знак воякам розійтись. Франсуаза стояла мов одуріла. Дядько Мерліє не переставав курити люльку, цікаво поглядаючи на вояків; потім наблизив ся до неї, взяв її за руку з батьківською ніжністю і відпровадив на поверх до її кімнатки.

— Сиди тихо, — сказав до неї — і постарай ся заснути... А завтра дасть Бог час, дасть і пораду.

Виходячи замкнув її з обережності. Він усе твердив, що баба її до якого по-

важного діла не здібна, і тільки поспеує все, за що візьме ся. Тим часом Франсуаза не лягала. Вона довго просиділа на ліжку прислухаючись до шуму в домі. Німецькі вояки розміщені на подвір'ю сьпівали і сьміялись; мабуть вечеряли до одинацятої години, бо гомін не замовкав ані на хвилину. В самій млиниці час від часу лунали тяжкі кроки: се очевидно змінювали вартових. Але її особливо за-нимав шум, що долітав до неї з кімнатки як-раз під її кімнатою. Кілька разів вона прилягала на поміст і прикладала до нього вухо. В тій кімнатці був Домінік. Він мабуть довго ходив вперед і назад, бо вона довго чула його кроки. Потім настала тиша: певно він сів. І загалом гомін утихомирив ся, все заснуло. Коли дім замер, вона легесенько відімкнула вікно і оперлась на нього.

На дворі стояла ясна і тепла ніч. Вузкий серп місяця, що клонив ся за Совальський ліс, обливав околицю блиманем каганця. Довжезні тіни високих дерев перетинали проміне чорними лів'їями, а на отвертих місцях трава вилискувалась зеленим шовком. Але Франсуазу не манила таємнича розкіш ночі. Вона розсліджувала околицю, шукала очима вартових

розставлених Німцями. Виразно бачила їх тіни здовж Морелї. Один був поставлений край млина: стояв як-раз на другім березї ріки коло яви, що її віти купали ся в водї. Франсуаза виразно бачила його. То був високий парубок і стояв непорушно з лицем зверненим до ліса, з задуманим виглядом пастуха.

Оглянувши околицю вона відійшла від вікна і сіла на ліжку. Просидїла на нїм з годину потонувши в глибоких думках. По тїм знов почала прислухуватись. В кінці настала нáручна хвиля. Ніч зробила ся темною, хоч око вийми; вартових не видно вже було в пїтьмі. Вона з мінуту прислухувалась і в кінці зібрала ся на відвагу. Обїк її вікна була зелїзна драбинка: щєблї були вбиті в стїну і вели від колеса до шпїхлїра. Колись-то мельники по тїй драбинцї лазили оглядати колесо; з часом механїзм змінив ся і давно вже драбинка прикрита була густим повоєм, що обслонював млин із сього боку. Франсуаза сьміло переступила за вікно, вхопила ся за один зелїзний щєблик і повисла в повітрі. Зачала спускати ся в низ. Спідниця заваджала їй дуже. Нараз камїнь відірвав ся від стїни і з голосним плюскотом бовтнув у Морель. Вона

притаїлась; ледовита дрож проняла її; але швидко помірковувала, що шум лотоків заглушив весь лускіт, якого вона могла наробити. І по тім почала смілійше спускати ся, ногою осматрюючи щєблї. Коли долїзла до вікна кімнати, де засадили Домініка, мусїла зупинитись. Зовсїм не ожидала перешкода мало-що не відїбрала їй усю відвагу: вікно долїшньої кімнати не було прорїзане як-раз під вікном горїшньої, але подальше від драбинки, так що простягнуеною рукою не могла досягнути його. Не вже таки доведєсь їй вертати на гору, не допровадивши свого наміру до кінця? Руки її втомили ся, від шуму Морелї під її ногами у неї зачала крутитись голова. Тодї вона відломила зо стїни кусничок вапна і кинула в Домінікове вікно. Він не чув; хто знає, може спав. Вона подрапала собі руки відламуючи вапно. І вже сили почали опускати її; чула, що впаде, коли Домінік нарештї тихесенько відчинив вікно.

— Се я, — прошептала вона. — Підтримай мене, бо впаду.

Перший раз вона говорила йому ти. Він вихилив ся з вікна, схопив її і втягнув до кімнати. Там вона розплакалась,

заглушуючи риданє, щоб не почули. Потім пересилувала сама себе і втихла.

— Вас пильнують? — спитала шепотом. Домінік, усе ще не можучи прийти до себе з диву, що вона тут з ним, мовчки показав на двері. За дверима чути було хропінє вартового; сон зломив його і він ляг на поміст поперек дверей, міркуючи, що таким чином вязень не втече.

— Треба втікати, — покwapно сказала вона. — Я прийшла благати вас, щоб ви втікали, — і попрощати ся з вами.

Але він немов і не чув її. Він усе повторяв:

— Як? се ви, се ви?... Ох, як ви налякали мене! Ви могли забити ся.

Він узяв її руки і поцілував.

— Як я вас люблю, Франсуазо!... Ви така єміла, і така добра. Я тільки одного й бояв ся, що вмру не бачивши вас... Але ви прийшли, — і тепер нехай мене розстрілюють. Коли проведу з вами чверть годиночки, то готов буду на смерть.

Він притис її до себе, а вона похилила голову на його плече. Небезпека зближувала їх.

— Ах, Франсуазо, — зачав Домінік ніжним голосом, — нині день єв. Людовіка, день давно бажаного нашого весіля.

Ніщо не могло розлучити нас — ось ми самі з собою, ми вірні назначеній стрічі. Аджеж нині весіле?

— Так, так — повторила вона, — нині весіле. Вони тремтячи поцілувались. Але нараз вона вирвала ся з його обіймів; страшна дійсність воскресла перед нею.

— Треба втікати, треба втікати! — пробубонїла. — Не тратьмо ані хвилини!

Він знов обняв її, і вона знов заговорила до него на ти.

— Благаю тебе, послухай мене! Коли ти умреш, то й я вмру. За годину розсвітає. Я хочу, щоб ти зараз вибрав ся!

І сквапно вияснила йому свій плян. Зелізна драбинка доходить до колеса; там при помочи лопаточок буде міг сісти в човник схований у причілку, переплисти на другий беріг ріки і втекти.

— Алеж там певне вартові порозставляювані!

— Тільки один коло першої иви.

— А коли він мене побачить і закричить?

Франсуаза затремтіла. Вона віткнула йому в руку ніж, що мала схований при собі. Настала мовчанка.

— А ваш батько? а ви самі? — зачав Домінік. — Ні, ні, я не можу втікати.. Коли покаже ся, що я втік, вояки готові вирізати вас. Ви їх не знаєте. Вони обіцували мені помилуване, коли пристану на те, щоб проводити їх у Совальський ліс. А коли втечу, то вони здібні зробити Бог зна' що.

Молода дівчина не перечила. На всі його докази товкла все тільки одно.

— Коли мене любите, втікайте! Коли мене любите, Домініку, не лишайтесь тут ані хвилинку довше!

Вона обіцяла йому вернутись до своєї кімнати. Ніхто й не знатиме, що вона допомгла йому. Вона пристрасно обняла його і почала цілувати, щоб наклонити. Він не міг оперти ся, тільки сказав:

— Ну, добре. Тільки присягніть мені, що ваш батько знає про ваш намір і що він радить мені втікати.

— Але-ж батько сам прислав мене до вас, — відповіла Франсуаза без запинки. Вона сказала неправду. Але радшеб їй самій загинути, щоб тільки виратувати його. В тій хвилі у неї було тільки одно бажане — знати, що він безпечний, позбути ся страшенної думки, що схід сонця буде знаком його смерті. Ко-

ли він буде далеко, нехай усі нещастя впадуть на неї, вона все знесе, щоб тільки він жив. Егоїзм її любови вимагав поперед усього, щоб він був живий.

— Добре, — сказав Домінік, — я зроблю, як ваша воля.

По тім вони не промовили ані слова. Домінік отворив вікно. Але наглий шум оледенив їх. Двері заскрипіли, немов хтось відчиняв їх. Очевидно вартовий почув їх голоси, хоч вони розмовляли тільки пошепки. І обоє стоячи рядом дожидали в смертельній тривозі. Двері знов заскрипіли, але не відчинились. Обоє аж лекше відітхнули, порозумівши, що се вояк, лежачи під дверима, обернув ся на другий бік. І справді настала тиша, виразно почувши його хропіне. Домінік зажадав, щоб Франсуаза вернулась поперед усього до своєї кімнати. Він обняв її і мовчки попрощав ся з нею. По тім поміг їй вхопитись за залізний щбель, і сам також ухопив ся за нього. Але рішучо не хотів спустити ся в низ доти, доки вона не долізе до своєї кімнати. Коли Франсуаза переступила через своє вікно, вихилила ся крізь нього і сказала ледви чутно :

— До побаченя, любий мій!

По тім опершись о варцаб почала слїдити за Домініком. Ніч була все ще гарна. Вона поглянула туди, де стояв вартовий, але не побачила його. Кілька разів дочувала шелест повою, о який спускаючись зачіпляв ся Домінік. По тім затріщало колесо і легкий плюск води ознаймив їй, що молодий парубок найшов човник. За хвилию справді вона розпізнала чорну тїнь човника на сірому плесї Морелї. Тодї страшна тривога здавила їй горло. Кождої хвилї ждала окрику вартового; кождий шелест у далечинї видававсь їй серед нічної тишини поспішними кроками вояків, брязкотом шабель та набиванєм карабінів. Але хвиля минала за хвилею, околиця оставалась спокійна. Домінік мусїв уже причалити до тамтого берега. Франсуаза нічого бїльше не бачила. Урочиста, німа тиша ночі. Аж ось нараз почув ся тупїт, приглушений крик, і щось немов важко повалилось на землю. По тім тиша залягла ще глубша. Тут вона почула, що смертельний холод ледом стинає кров у її жилах — і завмерла серед непроглядної пїтьми.

IV.

Від самого розсвіту млин наповнив ся гомоном сквапних кроків та різких голосів. Батько Мерліє прийшов відімкнуті двері Франсуази і вона зійшла в низ, дуже бліда, але спокійна. Та тут не могла здержатись від дрожі, побачивши трупа пруського вояка, положеного коло криниці на розпростертім плащи. Довкола трупа вояки вимахували руками та вивикрикували щось голосно, люто. Деякі грозили селу кулаками. Тимчасом офіцир прикликав дядька Мерліє, яко старшину громади.

— Ось, — сказав він голосом перериваним від лютости, — одного з наших знайшли вбитого за річкою. Ми хочемо належно покарати винуватого і надіємось, що ви допоможете нам вишукати вбійцю.

— З охотою — відповів мельник зі звичайною своєю флегмою. — Та тільки се буде не легка робота.

Офіцир нахилив ся і відвернув полу плаща, що закривала лице забитого. Тоді показала ся страшна рана. Вартового заколєно в горло, і навіть ніж лишив ся в рані. То був кухонний ніж з чорною деревляною колодкою.

— Погляньте на сей ніж, — знов обернув ся офіцир до дядька Мерліє, — може він допоможе нам у наших розслідах.

Старий здригнув ся, але зараз-же запанував над собою і з непорушним лицем відповів :

— У всіх такі ножі по наших селах... А хто знає, може вашому воякови надоїло стояти на варті та сам зробив собі кінець ?

— Мовчіть ! — скажено закричав офіцир. — Ви знаєте, що я можу хоч і зараз казати запалити ваше село з усіх чотирьох кінців !

На щастє, гнів не дозволив йому завважити, як страшно змінило ся лице Франсуази. Вона сіла на кам'яній лавці, бо ноги у неї підкошувались. Та про те гляділа на мерця, що лежав коло самих її ніг. То був високий і вродливий парубок, подібний до Домініка, з жовтим волосєм і синіми очима, як у нього. Та подібність різала її ножем по серці. Думалось їй, що хто знає, може отой небіжчик також полишив там у Німеччині наречену, котра тепер виплаче за ним свої очі. І бачила свій ніж у него в горлі. Се Домінік забив його...

В ту пору, коли офіцер грозив, що запалить цілу Рокрезу, надбігли змішані вояки. Іно що побачили, що Домінік утік. Се викликало страшний розрух. Офіцер пішов на саме місце вчинку, оглянув вікно, що лишилось відчиненим, порозумів, як усе стало ся, і вернув ся лютий — прелютій.

Дядько Мерліє, бачилось, був дуже розгніваний утекою Домініка.

— Дурень, — проворкотів він, — усе попував.

У Франсуази здавило серце, коли почула ті слова. Батько зрештою не підозрівав її спільництва. Він похитав головою і сказав півголосом:

— Ну, нема що й казати, наробив він нам клопоту.

— Все то справка того негідника, того опришка! — кричав офіцер. — Він утік у ліс... Коли нам не доставлять його, то все село відпокутує за нього! Ви певно знаєте, де він заховав ся?

Дядько Мерліє усміхнув ся собі, показуючи на склони горбів, порослих лісом:

— Як хочете знайти там чоловіка?
— сказав він.

— О, ви певно знаєте там кожний корчик! Я виряжу з вами десять мужа. Ви поведете їх.

— Дуже радо. Тільки-ж нам треба буде тиждень часу, щоб перешукати всі дооколичні ліси.

Спокій старого ще дужше лютив офіцера. Він зрозумів, що таке шукане справді було-би безглузде. І ось тут він побачив Франсуазу, що сиділа на лавці, бліда і тривожна. Він замовк на хвилинку і позірав то на мельника то на Франсуазу.

— Той чоловік — спитав він нараз старого, — був любовником вашої дочки?

Дядько Мерліє помертвів. Можна було подумати, що він як стій кинець ся на офіцера і задавить його. Він переміг себе і не відповів нічого. Франсуаза закрила лице руками.

— Еге, так воно мусить бути, — говорив дальше офіцер. — Ви або ваша дочка допомогли йому втекти. Ви його спільники... Останній раз питаю вас: видасьте нам його, чи ні?

Мельник не відповідав нічого. Він навіть відвернув ся, водячи десь-кудись байдужними очима, коли офіцер говорив до нього. Се ще дужше розпалило гнів офіцера.

— Коли так, — закричав він, — то я розстріляю вас замість нього! — І велів воякам стати в ряд. Дядько Мерліє стояв незляканий. Він з легка здвигнув раменами, немов хотів сказати, що ціла та комедія йому не до смаку. Очевидно він не вірив, щоб можна було так ні за се ні за те розстріляти чоловіка. Але коли вояки наготовились, він промовив спокійно;

— А, так ви таки не жартуєте? Ну, як хочете. Коли вам доконче треба когось розстріляти, то розстрілюйте собі мене.

Але Франсуаза встала, сама себе не тямлячи з переляку. Вона підійшла до офіцера і сказала:

— Змилуйтесь! Не робіть нічого батькови! Вбийте мене замість нього... Я всему винна. Я допомгла Домінікови втекти.

— Мовчи, дівко! — скрикнув дядько Мерліє. — Пощо брешеш! Я, пане, замкнув її на ключ. Бреше вона!

— Ні, я не брешу, — горячо відповіла молода дівчина. — Я злізла вікном, я намовила Домініка втікати... Се правда, чиста правда!

Старий одебелів. Він вичитував із її очей, що вона говорить правду. Ах, ті діти зі своїми чуттями! все попеують! — Тоді він розсердився.

— Воиа божевільна, не слухайте її!
Вона дурить вас. Кіньчіть живо...

Вона давай знов упевняти їх про його невинність. Припала на коліна, благаючи і хлипаючи. Офіцир спокійно дивив ся на ту сцену душевної муки.

— Боже мій, — сказав він нарешті, — я хапаюсь за вашого батька, бо не маю в руках другого! Постарайтесь вишукати тамтого, а ваш батько останеть ся живий.

Вона добру хвилю дивилась на нього витріщивши очи від такого нелюдського предложеня.

— Се страшна річ! — промовила вона.
— Де я вам найду Домініка? Він утік. Я не знаю, де він тепер.

— Вибирайте, що хочете. Або він — або ваш батько!

— Боже мій, хиба-ж я можу вибирати? Коли-б я навіть знала, де Домінік, то чи-ж можу вибирати?... Ви ріжете мое серце... Ліпше-б мені самій умерти. Забийте мене, благаю вас, забийте мене!

Але вид сліз і розпуки мабуть на-доїв уже офіцерови. Він крикнув:

— Ну, досить того! Я буду добрий і дам вам дві години часу. Коли за дві години ваш улюблений не буде тут, то ваш батько відповість за нього.

І велів відвести дядька Мерліє до тої самої кімнати, де був замкнений Домінік. Старий попросив тютюну і почав курити. На його неповорухнім лиці не можна було добачити ніякого сліду зворушення. Але коли лишив ся сам, дві груді сльози викотили ся з його очий. Бідна, дорога його донечка, як вона мучить ся!

Франсуаза лишилась серед подвіря. Пруські вояки переходили коло неї сьміючись. Декотрі жартували з нею, говорили їй щось незрозумілою для неї мовою. Вона гляділа на двері, крізь які пройшов її батько, і звільна піднесла руку до чола, немов лякаючись, щоб воно не трісло.

Офіцир обернув ся на закаблуках і повторив:

— Даю вам дві години часу. — Ті слова бреніли їй в ухах. І ось машинально вона вийшла з подвіря і пішла, куди очі бачуть. Що робити? Куди йти? Вона навіть силкувалась не думати про те, бо знала, що се на ніщо не придасть ся. А все таки їй бажалось побачити Домініка. Вони обое порадились-би, придумали-б щобудь. І з головою затуманеною вихром думок вона пустилась долі берегом Морелі і перейшла її повисше шлюзи,

туди, де лежало велике камінь. Самі ноги донесли її до великої иви, на закутку луки. Там нахилившись вона побачила калюжу крові. Так, се було те саме місце! І пішла за слідом Домініка по протолоченій траві. Туди тікав він; видно було, як чийсь величезні кроки протоптали траву півперек сіножати. Дальше слід загубив ся. Але на сусідній сіножати знов віднайшла його. За тим слідом дійшла до краю ліса, де вже нічого не можна було розпізнати.

Франсуаза пішла в гллуб ліса. Лекше їй було на самоті. Присіла на хвильку. Потому пригадавши, що час минає, схопилась. Як давно вона вийшла зо млина? П'ять мінут? пів години? Вона вже й о сьвітї не тямил. Може Домінік сховав ся в одній знайомій гущавині, де раз рано лущили горіхи? Побігла в ту гущавину, поширяла. Тільки дрозд вилетів із неї і засвистав свою коротку, невеселу пісеньку. Тут їй прийшло на думку, що може він сховав ся в одній печері, в якій часто чатував на дичину. Але печера була пуста. Дарма шукати його! Де його тут найти? І мало помалу в ній виростало бажанє таки найти його. Вона прискорювала кроку, обхоплена страшною нетер-

плячкою. Нараз прийшла їй в голову думка, що він міг вилізти на дерево. Вона пішла піднявши в гору очі і що крок кликала його. Зазуля відповідала їй; між гильками пробігав шелест і змушував її що хвиля думати, що ось-ось він зараз і злізе. Раз їй навіть повиділось, що бачить його, і вона пустилась утікати. Що вона могла сказати йому? Не вже таки вона на те шукає за ним, щоб його розстріляли? О, ні! Вона не скаже йому цього. Та тут думка про батька острим ножем різнула її по серці. Вона впала на траву і голосно заридала;

— Боже мій! Боже мій! По що я тут?

Вона божевільна, що прийшла сюди. Пронята страхом кинулась утікати з ліса. Три рази збивала ся з дороги і думала вже, що не втрафить до млина, коли нараз опинилась на лузі як-раз насупроти Рокрези. Боже мій! Не вже-ж таки вона верне сама? Вона зупинила ся, коли нараз почула голос, що кликав її:

— Франсуазо! Франсуазо!

Вона побачила Домініка, як обережно підводив голову з ярка. Великий Боже! вона знайшла його. Небо хотіло, зна-

чить, його смерти! І гнучи в собі окрик, вона полетіла в ярк.

— Ти мене шукала? — спитав він.

— Так, -- відповіла вона, сама не знаючи, що каже.

— Що-ж стало ся?

Вона похилила очи, бубонячи :

— Нічого, нічого! Я була неспокійна за тебе, бажала побачити тебе.

Успокоївшись він пояснив їй, що не хотів утікати далеко, боячись за них. Ті розбійники Прусаки готові метити ся на старцях і дівчатах. Ну, та слава Богу, все пішло добре — і сьміючись додав :

— Наше вінчане відложене на тиждень, тай тільки всього.

Але бачучи, що вона сама не своя, знов насупив ся :

— Що з тобою? Ти щось скриваєш передо мною?

— Ні, їй Богу, ні! Я швидко бігла і задихалась.

Він поцілував її і сказав, що небезпечно їм довше розмовляти; треба йому забирати ся з сього ярка і йти дальше в ліс. Але вона зупинила його. Вона вся дрожала.

— Послухай, краще лиши ся... Ніхто тебе не шукає, ти не боїш ся?

— Франсуазо, ти з чимось таїш ся передомною? — повторив він.

Вона знов забожилась, що ні з чим перед ним не таїть ся, а тільки їй приємнійше знати, що він близько неї. Пролепотїла ще якісь причини. Він бачив у ній якусь таку дивну зміну, що вже й сам не захотїв-би віддалятися. А до того він чекав приходу Французів. Їх бачили коло Совальського лїса.

— Ох, коли-б вони поквапились, коли-б вони прийшли як найшвидше! — горячо промовила Франсуаза.

В тій хвилі на дзвінницї Рокрези вибила одинацята годана. Удари долїтали чутко і виразно. Вона зірвалась як безумна. Дві години минули від її відходу зо млина!

— Послухай, — сказала поспішно, — коли нам тебе буде потрібно, то я махну тобі хусткою із свого вікна.

І побїгла бігцем, а Домінік дуже переляканий засїв у ярку, не зводячи очий із млина. Наближаючись до Рокрези, Франсуаза зустрінула старого жебрака, дядька Бонтана, що знав усю околицю. Він поклонивсь їй. Він бачив мера серед Прусаків; потім перехрестивши ся і бу-

бонячи якісь невиразні слова поплів ся даліше повільною ходою.

— Дві години минули — сказав пруський офіцер, коли Франсуаза показала ся на подвірю.

Дядько Мерліє був уже на місці. Він сидів на лавці коло криниці і курив люльку. Молода дівчина знов кинулась просити, благати, плакати. Їй хотілось виграти на часі. В ній прокинулась надія, що Французи надійдуть; плачучи вона надслухувала; їй бачилось, що чує з далека рівномірний марш війська. Ох, коли-б вони прийшли! Ох коли-б вони виратували їх!

— Послухайте, паночку, ще годину! Дайте мені ще годину часу!

Але офіцер був невмолимий. Він приказав навіть двом воякам узяти її по-під руки і відвести на бік, щоб можна було без клопоту розстріляти старого. Тоді страшна боротьба закипіла в ній. Вона не могла допустити, щоб убито її батька. Ні, ні, радше згине сама разом з Домініком! І вже збиралась бігти до своєї кімнати і махнути хусткою, коли Домінік сам появив ся на подвірю. Офіцер і вояки скрикнули радісно. Але він немов-би не бачив тут нікого крім Франсуази, на-

близив ся до неї спокійно і сказав трохи навіть строго :

— Се не гарно ! Чому-ж ви не завернули мене ? Дядько Бонтан розповів мені все, що тут діє ся. Ось я тут.

V.

Була третя година. Густі, чорні хмари звільна затагли все небо ; се були остатні обриви великої тучі, що впала десь у сусідстві. Те жовте небо, ті шмати облаків мідяної краски переміняли долину Рокрези, таку веселу на сонці, в якийсь розбійницький вертеп. Пруський офіцер велів заперти Домініка, не пояснюючи, що чекає його. Від самого полудня Франсуа замирала кожної хвилі. Вона не хотіла йти з подвіря, не зважаючи на всі батькові просьби. Вона дожидала Французів. Але година за годиною минала, а муки її тільки збільшувались при самій думці, що весь той вистражданий час ні до чого не доведе, як тільки до страшної розвязки.

Тим часом коло третьої години Прусакі почали готувати ся в дальшу дорогу. Офіцер так само як учора запер ся сам-

на-сам з Домініком. Франсуаза зрозуміла, що се важить ся доля молодого чоловіка. Тоді вона зложила руки і почала молити ся. Дядько Мерліє сидів обік неї з тим німим і непорушним видом старого селянина, котрий і не пробує бороти ся з непереможною судьбою.

— О Боже мій! Боже мій! — стогнала Франсуаза, — вони вбють його...

Мельник притулив її до себе і посадив на коліна, як малу дитину.

В тій хвилі офіцер вийшов, а позад нього два вояки вели Домініка.

— Ні за що! ні за що! — кричав Домінік. — Я готов умерти!

— Подумайте лише! — замітив офіцер. — Те, чого я прошу у вас, зробіть нам хто будь иньший. Я дарую вам жите, я великодушний... Проведіть нас у Монтредон через ліс — тай тільки всього. Ви певно знаєте туди стежки.

Домінік не відповідав.

— Так ви уперлись конче на своїм?

— Забийте мене і покиньте говорити про се — відповів Домінік.

Франсуаза зложивши руки, очима благала його, щоб згодив ся. Але дядько Мерліє вхопив її за руки, щоб Прусаки не побачили її розпуки.

— Його правда, — проворкотів він,
— красше вмерти!

Вояки стояли вже рядами. Офіцер чекав, щоб Домінік піддав ся. Він усе ще надіяв ся склонити його. Десь далеко чути було глухий гуркіт грому. Душна спека стояла над селом. І нараз серед тиші залунав крик:

— Французи! Французи!

Справді се були вони. На Совальській дорозі, на краю ліса показали ся червоні мундури. В млині підняв ся страшенний заколот. Пруські вояки прибїгали кричачи на ціле горло. Зрештою ще не чути було ані одного вистрілу.

— Французи! Французи! — кричала Франсуаза, плещучи в долонї. Вона зовсім немов збожеволїла. Вирвала ся з рук батька і реготала ся, піднявши в гору руки. Таки вони прийшли, прийшли в саму пору, бо Домінік іще живий.

Карабінова сальва заглушила її мов удар грому. Вона оглянулась. Офіцер проворкотів:

— Поперед усього — скінчімо наш рахунок!

І сам пхнув Домініка до шопи і велїв стріляти до него.

Коли Франсуаза оглянулась, Домінік упав коло стіни; його груди пробило дванацять куль. Вона не заплакала. Була мов громом пририта. Очи її обернули ся в стовп і вона сіла на землі під шопою, кілька ступнів від трупа. Вона поводила блудним поглядом, а час від часу якимсь непевним, дитинячим розмахом руки немов-би говорила, що тепер усе пропало.

Почалась завзята битва. Офіцір швидко розставив своїх вояків на становищах, бачучи добре, що тікати нікуди. Красше вже хоч дорого продати своє житє. Тепер Прусаци боронили млина, а Французи нападали на нього. У Французів була гармата. Батерія виставлена як-раз над ярочком, де ховав ся Домінік, розчищувала головну вулицю Рокрези. Боротьба не могла тривати довго.

Ах, бідний млин! Кулі проверчували його наскрізь! Часть покрівлі зірвало. Завалили ся дві стіни. Але особливо погано приходилось йому від сторони Морелі. Повій відірваний від стін висів як лахмітє; ріка покрилась обломками, а крізь прірву виднілась кімната Франсуази з її ліжком, що було старанно застелене білим простиралом. Старе колесо влучене було двома кулями і затріщало

передсмертним хрускотом. Лопаточки поплили по воді, всі сугасти колеса розвалили ся. З ним відлетіла весела душа млинова.

Тоді Французи пішли на штурм. Почалась люта різанина холодним оружем. Небо все ще було облите кровавою ржею; розбійницький вертеп долини наповнював ся мертвими тілами. Широкі луги виглядали якось сердито зі своїми високими деревами, що стирчали поокремішки, і зі стіною тополь, що кидали довгі тіни. Ліси на склонах горбів на право й на ліво були немов-би стінами цирку, що замикали в собі борців і попихали їх одних на одних, а жерела і криниці немов ридали обхоплені переполохом, що уділяв ся навіть самій природі. Гармати поорали сіножать, кулі оббили листя з дерев, мерці скривавили ясні води Морелі. Війна сіяла погань і руїну в тім сумирнім куточку.

Франсуаза не рушала ся з під шони, сидючи над трупом Домініка. Дядька Мерліє забила якась блудна куля. Прусаків вирізано всіх до одного, млин заняв ся полум'ям, а французький капітан перший увійшов на подвірє. Від самого початку війни була се перша його побіда. Для того то в розпалі він ще простійше дер-

жав свою високу постать і сьміяв ся з
приємним видом вродливого кавалера. По-
бачивши Франсуазу, що сиділа на землі
і оплакувала мужа і батька серед по-
жежі розваленого млина, він ввічливо
привитав її салютуючи шпадою і кричачи:

— Побіда! Побіда!

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отєї книжки :

В першій серві „Белетристичній Бібліотеці“ :

Ціна в короновій вал.

1. Стефан Ковалів. Дезертир і иньші оповіданя	1'60	К
2. Іван Франко. Поєми	1'60	„
3. Ольга Кобилянська. Покора і иньші оповід.	1'40	„
4. Гю де Монасан. Дика пані і иньші оповіданя	1'30	„
5. Іван Франко. Полуїка і иньші бориславські оповіданя	1'40	„
6. Наталія Кобринська. Дух часу і иньші оповід.	1'60	„
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2'20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1'60	„
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці.	1'60	„
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1'80	„
11. Генрик Понтоннідан. Із Хат. Оповіданя	1'40	„
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповіданя	1'20	„
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1'60	„
14. Михайло Коцюбинський. В путах шайтана. Оповіданя	1'60	„
15. Уїлліям Шекспір. Приборкана гоструха	1'40	„
16. Панає Мирний. Лихі люди	1'40	„
17. Короленко. Судний день	1'20	„

18.	У. Шекспір. Макбет	1.60	К.
19.	К. Гудков. Уріель Агоста	1.40	„
20.	У. Шекспір. Коріолян	1.80	„
21.	Михайло Яцків. В царстві сатани	1.60	„
22.	Папас Мирний. Морозенко	0.90	„
23.	Леся Мартович. Нечитальник	1.60	„
24.	Михайло Коцюбинський. По людському	2.00	„
25.	В. Оркан. Скапаний сьвіт	1.00	„
26.	Василь Стефаник. Дорога	1.60	„
27.	У. Шекспір. Юлій Цезар	1.60	„
28.	Л. Толстой. Відродженя, (3 томи)	3.60	„
29.	К. Гавлічек Боровский. Вибір поезий	1.60	„

Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій, серії, „Науковій Бібліотеці“ вийшли:

1.	Кароль Кавці, Народність і її початки	0.60	К.
2.	Фр. Енгельс, Людвік Фаєрбах. Переклад Будового	0.50	„
3.	Фр. Енгельс, Початки родини, приватної власности і держави	1.50	„
4.	Ш. Сеньобо, Астрия в ХІХ столітю	0.80	„
5.	В Будзиновський, Хлопська посілість	2.00	„
6.	І. Флямаріон, Про небо (кінчить ся друкувати).		
7.	М. П. Драгоманов, Переписка Т. І.	1.60	„
8.	С. Степняк, Підземна Росія (друкуєть ся).		

Брошур другої серії не оправляєть ся.

У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли:

1.	М. Грушевський, Хмельницький і Хмельниччина	0.20	К.
2.	Курцій Руф, Фільотас	0.20	„
3.	В. Наумович, Величина і будова звіздяного сьвіта	0.15	„

4. Панаас Мирний, Лови	0·06	К.
5. І. Пулюй, Непропаща сила	0·20	„
6. М. Грушевський, Бех-Аль-Джугур	0·10	„
7. І. Раковський, Вік нашої землі	0·10	„
8. А. Чехов, Каштанка	0·15	„
9. М. Драгоманов, Мик. Ів. Костомарів	0·15	„
10. Е. Золя, Напад на млин	0·20	„
11. І. Пулюй, Нові перемінні звізди	0·15	„
12. Г. Квітка, Маруся (друкується).		
13. М. Левицький, Спілкова умова для селян-ських спілок (друкується).		

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

Увага. Укр. руська Видавнича Спілка дає всі свої видання на рати (місячні або кварталні) з тим, що термін сплати буде точно задержаний. — Хто хоче взяти на рати книжки, мусить зголосити ся до дирекції по реверс, який має виповнити і звернути дирекції. Хто зложить відразу 20 кор. дістає 10% рабату. На „Літ. Наук. Вібліотеку“ приймається окремо передплату по 5 кор. за серію зложену зі 48 (подвійних) аркушів друку.

